

УДК 343.2/7 (330.342.14)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.16>

Гончарук В. Л.,
адвокат, доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри національної безпеки
та кафедри управління фінансово-економічною безпекою
Інституту безпеки
Міжрегіональної Академії управління персоналом

СТРАТЕГІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БОРОТЬБИ З ТІНЬОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена аналізу стратегічних напрямів правового регулювання сфери боротьби з тіньовою економікою. Тіньова економіка є однією з найсерйозніших загроз сталого економічного розвитку України, яка сприяє зростанню корупції, нелегальної діяльності в економічному секторі та втрати державного бюджету. У роботі увага зосереджена на основних причинах виникнення тіньових процесів, їх впливу на національну економіку та механізми правового регулювання, які можуть бути застосовані для зменшення їхнього впливу.

Автор звертає увагу на сучасні форми тіньової економіки, зокрема нелегальні валютні операції, ухилення від оподаткування, незаконну приватизацію, контрабанду, випуск необлікованої продукції та приховування доходів. Зазначається, що для ефективного подолання цих проблем необхідно впроваджувати комплексні заходи, які об'єднують в собі удосконалення нормативно-правової бази, підвищення ефективності роботи правоохоронних і контролюючих органів, а також запровадження новітніх інформаційних технологій для моніторингу фінансових операцій.

У статті наголошено на необхідності гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, а також інтеграція України в європейський економічний простір. Особливу увагу приділено важливості посилення міжнародної співпраці в боротьбі з фінансовими злочинами, оскільки тіньова економіка часто має транснаціональний характер.

Зазначено, що стратегія правового регулювання має містити не лише репресивні заходи, але й стимули для виведення бізнесу з тіні, шляхом зменшення податкового навантаження, спрощення регуляторних процедур та розвитку електронного урядування. Автор наголошує на важливості впровадження превентивних заходів з метою підвищення прозорості економічної діяльності та підсилення економічної співпраці суспільства й держави, зокрема й в умовах перебування країни в стані війни.

У висновках наголошується на необхідності системного підходу до правового регулювання в боротьбі з тіньовою економікою. Впровадження комплексної стратегії забезпечить підвищення економічної стійкості країни та сприятиме створенню сприятливого інвестиційного клімату, а також зменшення рівня корупції в державі.

Ключові слова: *тіньова економіка, гармонізація законодавства, економічна стабільність, міжнародна співпраця, превентивні заходи, фінансова прозорість, відмивання доходів, виведення капіталів.*

Honcharuk V. L. Strategy of legal regulation of fighting against the shadow economy: prospects for development and improvement

Abstract. The article is devoted to the analysis of strategic directions of legal regulation in the sphere of combating the shadow economy. The shadow economy is one of the most serious threats to the sustainable economic development of Ukraine, which contributes to the growth of corruption, illegal activities in the economic sector and losses of the state budget. The work focuses on the main causes of the emergence of shadow processes, their impact on the national economy and legal regulation mechanisms that can be used to reduce their impact.

The author draws attention to modern forms of the shadow economy, in particular, illegal currency transactions, tax evasion, illegal privatization, smuggling, the release of unaccounted products and concealment of income. It is noted that in order to effectively overcome these problems, it is necessary to implement comprehensive measures that combine the improvement of the regulatory framework, increasing the efficiency of law enforcement and regulatory bodies, as well as the introduction of the latest information technologies for monitoring financial transactions.

The article emphasizes the need to harmonize national legislation with international standards, as well as Ukraine's integration into the European economic space. Special attention is paid to the importance of strengthening international cooperation in the fight against financial crimes, since the shadow economy is often transnational in nature.

It is noted that the legal regulation strategy should include not only repressive measures, but also incentives to bring business out of the shadows, by reducing the tax burden, simplifying regulatory procedures and developing e-government. The author emphasizes the importance of implementing preventive measures to increase the transparency of economic activity and strengthen economic cooperation between society and the state, including in conditions when the country is in a state of war.

The conclusions emphasize the need for a systematic approach to legal regulation in the fight against the shadow economy. The implementation of a comprehensive strategy will ensure increased economic stability of the country and contribute to the creation of a favorable investment climate, as well as reducing the level of corruption in the state.

Key words: *shadow economy, harmonization of legislation, economic stability, international cooperation, preventive measures, financial transparency, money laundering, capital withdrawal.*

Проблематика дослідження. Тіньова економіка є важливою та гострою проблемою для вітчизняної економіки, оскільки вона набуває різних форм з метою отримання незаконного прибутку та досягнення певних фінансових результатів. До проявів тіньової економічної діяльності в Україні можна віднести: виробництво і реалізацію необлікованих товарів, контрабанду, нелегальні валютні операції, незаконну приватизацію державного майна, нелегальне використання природних ресурсів, незаконний вивіз капіталу, а також приховування реальних доходів суб'єктами господарювання та громадянами. Враховуючи масштаби цього явища, необхідність у проведенні більш глибокого дослідження тіньової економіки та її впливу на державу і суспільство в цілому, має нагальний характер. Окрім того, посилену увагу необхідно звертати й на розробку ефективних стратегій боротьби з цим явищем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням даного питання займалися чимало вітчизняних науковців. Серед них варто виокремити праці Я. С. Янишина, Р. П. Дудяк, О.-В. М. Вовк [1], Ю. В. Луценко [2], [7], О. В. Скорук [3], О. О. Кудрицького [5], Є. Ю. Озюменко [6], В. Л. Гончарук [8], О. О. Додурова [9], С. І. Войцеховського [12] та інших.

Однак незважаючи на розробленість теми, питання формування стратегій правового регулювання в боротьбі з тіньовою економікою, перспективами розвитку та вдосконалення, залишається відкритим, і потребує додаткового дослідження.

Мета статті полягає в аналізі сучасного стану правового регулювання в боротьбі з тіньовою економікою, виявленні основних проблем та пошук перспективних напрямків вдосконалення нормативної бази і механізмів державного регулювання. Виходячи із поставленої мети, завданням дослідження є визначити чинники, які сприяють розвитку тіньової економіки; пошук шляхів у протидії економічним правопорушенням; механізми боротьби з тіньовою економікою; розробка рекомендацій для підвищення прозорості і легальності економічної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Проблема тіньової економіки в Україні має глибокий системний характер, а відтак, потребує невідкладного вирішення. В умовах війни чинники, які сприяють розширенню тіньового сектора, лише загострюються, доводячи його до критичного рівня. Цей процес підсилює загрозу національній безпеці в економічній сфері. Група дослідників Я. С. Янишин, Р. П. Дудяк та О.-В.М. Вовк зазначають, що тіньова економіка завжди існувала, існує й, на жаль, залишатиметься частиною економічної реальності. Її повне усунення неможливе, проте можна зменшити її вплив на економічний розвиток країни. Серед основних чинників, які сприяють поширенню тінізації, є надмірне податкове навантаження, значні внески на соціальне страхування, бюрократія та корупція в державних органах, неефективне регулювання, непрозорість ринку праці та офіційної економіки, законодавчі прогалини в електронній комерції, контрабанда, вплив олігархів, відмивання коштів, а також зловжи-

вання умовами війни та нерегульованість волонтерської діяльності. У воєнний період дія цих факторів ще більше загострилася, що призвело до зростання рівня тіньової економіки. Проведення реформ для зниження впливу зазначених чинників у таких умовах є надзвичайно складним завданням [1, с. 25].

Вітчизняний науковець Ю. В. Луценко визначає, що кримінально-правова політика є ключовим елементом державної стратегії у сфері боротьби зі злочинністю та багатограним явищем, сприяючи її розгляду в різних аспектах суспільних відносин. Її основною метою є ліквідація злочинності шляхом усунення причин, умов і факторів, які її спричиняють, з використанням інструментів кримінального та кримінального процесуального права. Разом з тим кримінально-правова політика держави визначає стратегію і тактику, формулює ключові завдання, принципи, напрями й цілі впливу на злочинність, а також окреслює шляхи їх досягнення [2, с. 90].

Науковець О. В. Скорук зазначає, що поширення тіньової економіки в Україні розпочалося ще в попередні десятиліття. Особливо активно цей процес відбувався в період перебудови (1985–1991 рр.). Після здобуття незалежності країна успадкувала вже сформований сектор тіньових економічних відносин. Інтенсивний розвиток тіньової діяльності в перші роки незалежності зумовлювався відсутністю науково-обґрунтованої концепції ринкових перетворень, яка б враховувала специфіку менталітету та культурних цінностей української нації. Вітчизняна наука в той період не мала достатніх напрацювань у сфері економіки, соціології, культурології та політології, що обмежувало можливості ефективного впровадження реформ і сприяло її тінізації [3, с. 129].

Зважаючи на те, що тіньова економіка завдає значної шкоди суспільству, важливо вести боротьбу не з її наслідками, а прослідковувати моменти її зародження і виявлення факторів, які цьому сприяють. Вітчизняний дослідник З. С. Варналій говорить, що тіньова економіка є складним соціально-економічним явищем, яке включає сукупність неконтрольованих і нерегульованих економічних відносин, як протиправних, так і формально

законних, але з етичної точки зору сумнівних. Ці відносини виникають між суб'єктами господарської діяльності з метою отримання надприбутків шляхом приховування доходів та ухилення від сплати податків [4, с. 430].

На думку О. О. Кундицького та О. С. Сенишина, детінізація економічної діяльності містить в собі розробку та впровадження заходів, які сприяють запобіганню появі й розвитку тіньових процесів, виявленню, обліку та припинення правопорушень у цій сфері. Разом з тим, вона передбачає встановлення відповідальності за такі порушення, моніторинг і контроль за виконанням заходів із легалізації, а також забезпечення ефективного управління цим процесом [5, с. 43].

Інший дослідник Є. Ю. Озюменко виокремлює декілька дієвих методів боротьби з тіньовою економікою. Всі вони спрямовані на зменшення податкового тягара та легальне збільшення прибутку. Серед різноманітних методів необхідно виокремити метод, який полягає у встановленні контролю за фінансовими операціями та боротьбу з відмиванням коштів. Для цього держави вдаються до певних операцій, які сприяють обмеженню операцій з готівками, встановлюючи обов'язкову ідентифікацію клієнтів фінансових установ. Зважаючи на те, що ефективність ведення боротьби з тіньовою економікою має здійснюватися на всіх рівнях, важливо удосконалити сферу контролю за фінансовими операціями, і таким чином захистити суспільство від негативного впливу тіньової економіки. Для цього необхідно поєднати зусилля держави, бізнесу та громадянського суспільства, створити ефективну систему моніторингу та запобігання тіньовим операціям [6, с. 210].

Український дослідник Ю. В. Луценко зазначає, що в умовах сучасного реформування економічної та політичної систем, а також становлення правової держави, боротьба з корупцією є важливим елементом протидії тінізації економіки. Корупційна злочинність завдає значної шкоди як державі, так і суспільству, сприяючи поширенню нелегальних економічних практик, дестабілізуючи фінансово-кредитну систему та погіршуючи криміногенну ситуацію. Взаємозв'язок корупції та тіньової економіки створює додаткові

виклики для економічного розвитку, що потребує комплексного підходу у боротьбі з цими явищами [7, с. 80].

В свою чергу особисто зазначав, що тіньова економіка є наслідком такого негативного явища як легалізація (відмивання) доходів. Економічний фактор, тісно пов'язаний із тіньовою економікою, має значний вплив на фінансову систему. Зростання тіньового сектору, часто прихованого під виглядом ринкової економіки, прямо пропорційно сприяє збільшенню випадків легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом. Важливим аспектом цього явища є великий обсяг неконтрольованих готівкових коштів, а також недостатня захищеність фінансово-кредитних установ, що виступає однією з основних детермінант тіньової економіки. До цієї групи факторів також належать незаконне виведення капіталів за кордон, функціонування офшорних фінансових центрів і діяльність кримінального бізнесу, пов'язаного з організованою злочинністю [8].

Одним із ключових елементів стратегії правового регулювання боротьби з тіньовою економікою є ефективна протидія легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом. Це дозволить, по-перше, викривати організовані злочинні угруповання, оскільки відмивання доходів є вторинним злочином, що безпосередньо залежить від первинної злочинної діяльності. По-друге, така протидія знижує привабливість злочинної діяльності, усуваючи або суттєво зменшуючи фактор її надприбутковості. Для цього важливо зосередити зусилля правоохоронних органів на боротьбі з відмиванням доходів, отриманих саме від організованої злочинності. Досягти цього можна шляхом розробки та впровадження відомчих підзаконних актів, які б чітко скеровували діяльність правоохоронців на виявлення і нейтралізацію таких схем. Таким чином, боротьба з відмиванням злочинних доходів стане невід'ємною частиною комплексної стратегії детінізації економіки та посилення фінансової безпеки держави [9, с. 311].

Як слушно зауважує Н. О. Пархоменко, тіньова економіка значно впливає на функціонування як вітчизняної, так і міжнародної

фінансової системи загалом. До найсерйозніших видів тіньової діяльності відносять корупцію, наркоторгівлю та фінансування тероризму. У країнах Європейського Союзу зростання тіньового сектору економіки сприяє збільшенню нелегальних оборотів у таких галузях, як торгівля (80%), будівництво (66%), нерухомість (60%), гральний бізнес (53%), громадське харчування (53%), медіа (53%), транспорт і логістика (46%). Окрім того, в деяких країнах ЄС тіньова економіка підвищує рівень корупції в таких сферах, як постачання енергоресурсів, землевідведення для будівництва, операції з комерційною нерухомістю (зокрема оренда) та приватизація державних активів [10].

На думку О. А. Пробоїв та Л. В. Гуменяк, продовжуючи курс на євроінтеграцію, для успішного ведення євроінтеграційної політики державі потрібно здійснити реформи у сфері економічної діяльності. Без модернізації методів, механізмів та інструментів управління економікою неможливо повноцінно інтегруватися до європейської спільноти, функціонувати на ринках ЄС і розраховувати на макрофінансову допомогу з боку країн-партнерів. Серед ключових проблем, що потребують термінового вирішення, виділяються: зменшення рівня тіньової економіки, подолання корупції, забезпечення прозорості у сфері управління державними фінансами, ефективне реформування судової системи й енергетичного сектору, а також покращення умов для ведення бізнесу.

Автори зазначають, що аналіз сучасних перетворень свідчить про те, що тіньова економіка формує загрозу через спотворення законів і механізмів ринкової системи, підриваючи основи збалансованого економічного розвитку. В рамках цього, перспективи подальших досліджень мають містити розробку та впровадження комплексу заходів, спрямованих на мінімізацію негативного впливу системних чинників, які сприяють тінізації економіки [11, с. 130].

Вітчизняна науковиця Н. Войцехівська у власному дослідженні виокремлює комплекс заходів, які б сприяли детінізації економіки. Серед запропонованих варто виокремити наступні:

– соціальний – полягає в отриманні гідної заробітної плати; належній сплаті податків, що є основою вирішення багатьох суспільних соціально-економічних проблем;

– інформаційний – полягає в забезпеченні публічності та прозорості операцій, пов'язаних із державними ресурсами; раціональним та оптимальним розподілом фінансових ресурсів; публічністю інформації про рух ресурсів та посилення відповідальності посадових осіб за неправомірні дії щодо таких ресурсів;

– інституційно-організаційні – полягають у створенні належної системи контролю за організацією та управлінні господарськими відносинами стосовно основних видів господарської діяльності;

– законодавчий – визначається сприянням правовому оформленню діяльності незареєстрованого бізнесу;

– фінансово-економічний – забезпечується формуванням збалансованої системи оподаткування; удосконалення методів та принципів розрахунку податкового навантаження [12].

Як слушно зауважує Ю. Біляк, тіньова економіка становить серйозну загрозу фінансовій безпеці України та чинить негативний вплив на всі аспекти суспільного життя. Вона значно викривляє обсяги та структуру ВВП, приховує офіційні економічні показники, призводить до втрат податкових надходжень і сприяє несправедливому та непрозорому розподілу національного доходу серед населення. На думку авторки, протидія цьому негативному чиннику є, а тому держава повинна звертати посилену увагу на процеси, які в ній відбуваються. Загалом, фінансова безпека держави є ключовим інструментом у боротьбі з тіньовою економікою. Насамперед, стабільність фінансової системи допомагає уникнути кризових явищ, які можуть стимулювати розвиток тіньових процесів. Ефективний контроль і регулювання фінансових операцій сприяють зменшенню фінансових злочинів і зловживань. Стабільна макроекономічна ситуація дозволяє уникнути таких несприятливих чинників, як безробіття та низький рівень доходів, що також є причиною розширення тіньової економіки.

Раціоналізація податкової системи, зокрема зниження адміністративних бар'єрів, зменшує прагнення недобросовісних платників податків ухилятися від їх сплати. Прозорість і відкритість у здійсненні фінансових операцій ускладнюють приховування незаконної діяльності, зменшуючи можливості для розвитку тіньового сектору. Також важливим залишається питання підвищення ефективної роботи правоохоронних органів, які повинні сприяти забезпеченню відповідальності за участю тіньових схем. Комплекс цих заходів створює несприятливі умови для функціонування тіньової економіки, сприяючи її скороченню та зростанню довіри до фінансових інституцій держави.

За словами дослідниці, зменшення рівня тіньової економіки є важливим фактором, котрий сприяє зміцненню фінансової безпеки країни. Для досягнення цієї мети необхідно акцентувати увагу на кількох ключових напрямках. По-перше, важливим є підвищення прозорості фінансових операцій та збільшення доступності інформації. Це допоможе ускладнити здійснення незаконної діяльності в тіньовому секторі економіки. По-друге, зміцнення правового регулювання шляхом удосконалення законодавства та забезпечення ефективного його виконання дозволить зменшити можливості для корупційних схем та інших фінансових злочинів.

Також важливим напрямком є підвищення ефективності податкової системи – реформа системи оподаткування та зменшення податкових ставок може зробити легальні операції більш привабливими порівняно з тіньовими. Крім того, необхідно забезпечити підтримку інвестицій та бізнесу, створюючи сприятливим умовам для ведення бізнесу та забезпечення доступності кредитних ресурсів, зменшити мотивацію для участі в тіньовій економіці.

Не менш важливим є посилення контролю та адміністрування, що передбачає ефективний контроль зі сторони державних органів та вдосконалення адміністративних процедур, які ускладнюють здійснення незаконних операцій. Окрім того, розвиток технологій, зокрема використання електронних систем моніторингу та звітності, дозволить покра-

щити контроль за фінансовими операціями та ускладнить їх незаконне проведення. Застосування цих заходів дозволить створити умови для скорочення тіньової економіки та забезпечення фінансової стабільності держави.

На основі опрацьованого, важливо підтвердити, що детінізація економіки дійсно є складним процесом, який потребує комплексного підходу та впровадження ефективних заходів. Вона потребує синергії соціальних, інформаційних, інституційно-організаційних, законодавчих та фінансово-економічних інструментів. Зокрема, важливим питанням залишається забезпечення прозорості фінансових операцій, ефективний контроль за використанням ресурсів та раціональний розподіл фінансів. Водночас державні інституції, які займаються питанням прийняття важливих рішень, повинні сприяти легалізації бізнесу та вдосконаленню податкової системи, задля зменшення навантаження на підприємців і стимулювати їх до співпраці з державою. Лише за умови гармонійного поєднання цих заходів можна досягти позитивних результатів у боротьбі з тіньовою економікою та забезпечити стійкий розвиток суспільства.

Навіть при мінімальному зменшенні рівня тіньової економіки в Україні можна очікувати позитивних змін в соціально-економічній сфері. Цей процес сприятиме збільшенню надходжень до державного бюджету, дозволивши фінансувати такі ключові галузі як охорона здоров'я, освіта та інфраструктура.

Легалізація бізнесу стимулюватиме економічну активність, створить нові робочі місця, підвищить рівень зайнятості населення. Покращення податкової дисципліни зменшить податкове навантаження на сумлінних платників, сприяючи справедливому розподілу ресурсів.

Наразі важливо забезпечити підвищення рівня довіри громадян і бізнесу до державних інституцій, що стане основою для подальшого економічного зростання. Зменшення тіньових схем мінімізує корупційні ризики і вплине на підвищення ефективності управління державними ресурсами. Як наслідок, ці зміни сформують більш сприятливий осередок для розвитку бізнесу та соціального добробуту громадян.

Висновки. Опрацьовані результати здійснення детінізації економіки стануть основою для формування стратегії правового регулювання боротьби з тіньовою економікою. Ці елементи включають удосконалення законодавства, посилення контролю за його виконанням, а також забезпечення прозорості фінансових операцій і справедливого оподаткування. Окрім того, вони сприятимуть створенню міцної правової бази заради ефективного реагування на виклики тіньової економіки та сприяють зменшенню її масштабу. У майбутньому ці напрямки планується поглибити за рахунок інших правових інструментів для боротьби з новими формами тіньових ризиків, які виникають в результаті глобалізації та цифровізації економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Янишин Я. С., Дудяк Р. П., Вовк О.-В. М Тіньова економіка в Україні та її детермінанти. Науковий вісник ЛНУВМБ імені С. З. Гжицького. Серія: Економічні науки, 2023. Т. 25, № 101. С. 23-30. URL: <https://nvlvet.com.ua/index.php/economy/article/download/4922/5039/>
2. Луценко Ю. В. Політика держави у сфері боротьби зі злочинністю в Україні. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 35 (74). № 4. 2024. С. 86-93. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/4_2024/17.pdf
3. Скорук О. В. Тіньова економіка: сутність, причини виникнення та шляхи подолання. Економіка і суспільство. Випуск 11. 2017. С. 127-131. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/11_ukr/20.pdf
4. Варналій З. С. Економічна безпека. Київ: Знання, 2009. 647.
5. Кундицький О. О., Сенишин О. С. Стратегія подолання тіньової економіки: теорія і практика сьогодні. Національна економіка. Інтелект XXI № 1, 2019. С. 42-46. URL: http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2019/2019_1/8.pdf
6. Озюменко Є. Ю. Правове забезпечення детінізації економіки: досвід країн ЄС. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». С. 209-215. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/08/36.pdf>

7. Луценко Ю. В. Протидія злочинності в сучасних умовах. Соціально-правові студії. Випуск 1 (7).с. 79-84. С. 79-84. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/039c/604aee399ff5e3a052f1b6196320058f3906.pdf>

8. Гончарук В. Л. Кримінологічні засади запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 5 (40). 2021. http://pju.nuoua.od.ua/v5_2021/23.pdf

9. Додуров О. О., Тертиченко Т. М. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.

10. Пархоменко Н.О. Тіньовий бізнес в Україні та країнах Європейського Союзу: тенденції, причини та наслідки. Молодий вчений. 2019. № 11. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/23659/1>

11. Пробоїв О. А., Гуменяк Л. В. Корупція і висовий рівень тіньової економіки як визначальні фактори впливу на інвестиційну привабливість України та її інтеграційні прагнення. Економіка і суспільство. Випуск 14. 2018. С. 127-138. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/14_ukr/16.pdf

12. Войцехівська С. І. Детінізація економіки як запорука фінансової безпеки держави. Економіка і суспільство. Випуск 56. 2023. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2957/2875>